 <https://doi.org/10.30563/turkla.d.1109433>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types : Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date : 26.04.2022
Kabul Tarihi / Accepted date : 07.06.2022
Yayın Tarihi / Date published : 20.06.2022

Atıf / Citation

Gülensoy, T. (2022). Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisini Yazmak. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 6. Cilt, 1. Sayı, 1-9.

TÜRK LEHÇELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI SES BİLGİSİNİ YAZMAK
Writing Comparative Phonetics of the Turkic Dialects
TUNCER GÜLENSOY ¹

Öz

Türkçenin ses yapısı ile alakalı olarak geçmişte birçok çalışma yapılmış ve günümüzde de yapılmaya devam edilmektedir. Bu çalışmaların büyük bir kısmı her Türk lehçesini kendi özelinde değerlendirmektedir. Ancak bazı etimoloji çalışmalarında ve muhtelif makalelerde, tezlerde karşılaştırmalı ses bilgisi değerlendirmesi de yapılmaktadır. Bu değerlendirmeler Türkçenin bütünü hakkında ses bilgisi açısından detaylı bir sonuç vermemekte ve muhtelif bilgiler olarak değerini korumaktadırlar.

Türkçe üzerine yapılan çalışmalarda geline nokta itibarıyla Türk lehçelerinin karşılaştırmalı ses bilgisini yazmak büyük bir görev olarak önümüzde durmaktadır. Bu çalışmada örnekler üzerinden böyle bir çalışmanın önemi ve gerekliliği vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Türk Lehçeleri, Karşılaştırmalı Ses Bilgisi.

Abstract

Many studies were done in the past on the phonetic structure of Turkic and it continues to be done today. Most of these studies evaluate each Turkic dialect in its own way. However, in the some etymology studies and various articles and dissertations, comparative phonetic analyse is also made. These evaluations do not give a detailed result in terms of phonetics about the whole Turkic and they maintain their value as various information.

As of the point reached in the studies on the Turkic, it is a great task to write the comparative phonetics of Turkic dialects. In this study, the importance and necessity of such study will be emphasized through examples.

Keywords: Turkic, Turkic Dialects, Comparative Phonetics

¹Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Ankara/TÜRKİYE. El-mek: t.gulensoy@gmail.com
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3052-2518>

Giriş

TÜRKOLOJİ (Türklük Bilimi), XXI. Yüzyılda artık çok gelişmiş, bütün Türk ülkelerinin kapıları tarihçi, sanat tarihçisi, dilci, halkbilimci, etnolog vb. Türkologlara açılmıştır. Bu açılıştan sonra *Saha, Çuvaş, Başkurt, Kazan Tatar, Türkmen, Uygur, Altay*, vb. Türk yurtlarına gidilerek araştırmalar yapılmış, eserler verilmiştir. Bugün başta Türk Dil Kurumu olmak üzere *Akçağ, Bilge Kültür, Selenge, Kültür Ajans*, vb. yaynevlerinde bütün Türk Lehçelerinin (Şivelerinin) sözlükleri ve gramer kitapları yayımlanmıştır.

1991 yılında T.C. Kültür Bakanlığı'nın Yayınlar Dairesi Başkanı *Alaaddin KORKMAZ*'ın imzası ile “*KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ I-II*” (5.000 adet) basılarak Türkologların ilgisine sunulmuştur. Bu sözlük *Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN*'un komisyon başkanlığında, Azerbaycan Türkçesi: *Doç. Dr. Alaeddin Mehmedoğlu ALİYEY*; Başkurt ve Tatar Türkçesi: *Almas ŞAYHULOV*; Kazak Türkçesi: *Prof. Dr. Erden Zadaulı KAJIBEK*; Kırgız Türkçesi: *Doç. Dr. Kadıralı KONKOBAY UULU*; Özbek Türkçesi: *Doç. Dr. Berdak YUSUF*; Türkmen Türkçesi: *Doç. Dr. Cebbarmehmet GÖKLENOV*; Uygur Türkçesi: *Valeriy Uyguroğlu MAHPİR*; Rusçası: *Doç. Dr. Ali ÇEÇENOV* tarafından yazılmıştır.

Sözlük, “*Sunuş*” (s. VII-IX), “*Söz Başı*” (s. X-XIII), “*Telâffuz İçin Açıklamalar*” (s. XIV), “*S Ö Z L Ü K*” (s. 1-1023); “*Gramerler*” (s. 1025-1122); “*Konuşmalar*” (s. 1123-1183) bölümlerinden oluşmaktadır.

Bu karşılaştırmalı sözlükten başka Türkologların el kitabı olarak kullandıkları belli başlı sözlükler şunlardır:

- 1) Abû Hayyan: Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk,
- 2) Altayca-Türkçe Sözlük,
- 3) An Etymological Dictionary of pre-Thirteenth Century Turkish,
- 4) Azerbaycan Dilinin Dialektolojik Lügati,
- 5) Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II,
- 6) Azerbaycanc-a-Rusça Lügat,
- 7) Başkirsko-Russkiy Slovar,
- 8) Büyük Türk Lügati,
- 9) Codex Cumanicus,
- 10) Çuvaşça Sözlük,
- 11) Dialekt Kumandintsev (Kumandı kiji),
- 12) Dialektologičeskiy Slovar Yakutskogo Yazıke,
- 13) Dictionary Turk-Oriental,
- 14) Dîvânu Lugâti't-Türk
- 15) Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,
- 16) Ettuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugâti't-Türkiyye,
- 17) Gagavusko-Russko-Moldavskiy Slovar',
- 18) Hakasskiy-Russkiy Slovar',
- 19) Hakassko-Russkiy Slovar',
- 20) Kalmukisches Wörterbuch,

- 21) Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü,
- 22) Karaimsko-Russko-Polski Slovar',
- 23) Karakalpaksko-Russkiy Slovar',
- 24) Kazak Türkçesi Sözlüğü,
- 25) Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü,
- 26) Kerkük Türkçesi Sözlüğü,
- 27) Khalaj Materials,
- 28) Kıpçak Türkçesi Sözlüğü,
- 29) Kırgız Sözlüğü,
- 30) Kırgızca-Türkçe Sözlük,
- 31) Kuman Lehçesi Sözlüğü,
- 32) Kumuk-Balkar Lehçeleri Sözlüğü,
- 33) Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü,
- 34) Moğolca-Türkçe Sözlük,
- 35) Nogaysko-Russkiy Slovar',
- 36) Old Turkic Word Formation,
- 37) Oyrotsko-Russkiy Sşlovar',
- 38) Salarskiy-Russkiy Slovar',
- 39) Tatar teleneng anglatmalı süzlege,
- 40) Tatarsko-Russkiy Slovar',
- 41) Tatarsko-Russkiy Slovar',
- 42) Teleüt Ağzı Sözlüğü,
- 43) Turkmensko-Russkiy Slovar',
- 44) Tuvinskiy-Russkiy Slovar',
- 45) Türkçe Sözlük (TDK),
- 46) Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü,
- 47) Türkçe Uygurca Lugat
- 48) Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü,
- 49) Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü,
- 50) Türkmen Tilining Sözlüğü,
- 51) Uzbeksko-Russkiy Slovar',
- 52) Yakutça Sözlük,
- 53) Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü,

gibi sözlükler ve daha başkaları da yayımlanmıştır.

Türkçe, “Ana Altayca”, “Altayca”, “Ana Türkçe”, “Eski Türkçe” (Kök Türkçe, Uygurca, Karahanlı-Hârezm Türkçeleri), “Orta Türkçe” (XIII. Yüzyıl) dönemleri içerisinde farklı coğrafyalarda yaşamış ve farklı ses özelliklerine sahip olmuştur.

Günümüzde yine farklı coğrafyalarda, farklı kavimlere komsu olan ve farklı “ses bilgisi” (fonetik) özelliklerine sahip olan Azerbaycan, Karaçay-Malkar, Çuvaş, Kırım Tatar, Mişer Tatar, Kazan Tatar, Başkurt, Türkmen, Kazak, Kırgız, Özbek, Uygur, Karakalpak, Saha (Yakut) Türklerinin alfabelerindeki ses sayıları da farklıdır:

1) Azerbaycan Türkçesinde: 9 ünlü (sesli), 23 ünsüz (sessiz) vardır. Türkiye Türkçesi(=TT)nden farklı olarak 2 e ünlüsü bulunmaktadır. Ünsüzler içerisinde (**h**) gırtlaktan söylenen hırıltılı **h** ve kalın ünlülerin yanında bulunan **ğ**, TT’den daha belirgin ve baskılı olarak telâffuz edilen bir gırtlak sesidir. TT’nde ince ünlülerin yanında kullanılan **g** ise. Azerbaycan Türkçesinde **v**’dir.) “**b, c, d, g** sesleri kelime sonunda bulunmaz” kuralı Azerbaycan Türkçesinde yoktur. Türkçe kökenli ve Arapça ile Farsçadan alıntı kelimelerde de **b, c, d, g** sesleri bulunur. TT’ndeki “**vıl, vılan, yıldırım, yıldız, vüce**” kelime başındaki **Y**-‘ler düşer ve (**I**)’lar çok defa (**İ**)’ve döner: **il. ilan. ıldırım: YILDIZ > ULDUZ. YÜCE > UCA** kelimelerinde **y- =Ø, ı- >u-; ü-> u-** olmuştur. Azerbaycan Türkçesinde kelime içinde **O**’dan sonra gelen (-**V**-) telâffuz edilmez; (**ö**), (**ï**) olarak uzatılır: **çövdar > çïdar, dövşan > dïşan** vb. gibi.

2) Başkurt Türkçesinde: 9 ünlü, 25 ünsüz vardır: **a, ä, ı, i** (2 tane), **o, ö, u, ü**. (bir de genişçe /e’ ve kaçır sekilde/ ve kısa telâffuz edilen **i** sesi vardır.). **O-Ö** ünlülerinin sövlenisi TT’nden farklıdır. **O** ünlüsü **O-U-I** arasında, dar ve kısa telâffuz edilen bir ünlüdür. **Ö** ünlüsü de dar ve kısa söylenir: **Ö-Ü-İ** arasında bir sestir. **s, ñ, v, ğ** sesleri TT’nden farklı telâffuz edilir. **s, ž** ünsüzleri dişler arasından çıkarılan peltek seslerdir.

TT’ndeki **O**, Başkurt Türkçesinde: **U; Ö** ise **Ü** olmuştur: **on/un, yol/yul, söz/hüz** vb.

TT’nde 1. hecedeki **İ** /-**E**-, Başkurt Türkçesinde **I** /-**İ**- olur: **en/in, temir/timir**.

TT’nde 1. Hecedeki **O, Ö** seslerini takip eden (**U, Ü, I, İ**) dar ünlüleri, Başkurt Türkçesinde: **O, Ö** olur: **durdu/tordo, dürüst/döröä**.

TT’nde 1. Hecedeki **U, Ü** seslerini takip eden dar ünlüler **U-Ü** değil (**I, İ**) olur: **dokuz/tuğız, onuncu/unınsı, özü/üzi** vb.

TT’nde ön ve iç sesteki **S** /-**S**-‘ler Başkurt Türkçesinde **H** /-**H**- olmuştur: **sen/hin, su/hiv, sığır/hıyıır, alsın/alhın, son/hun, birisi/birihi** vb.

Başkurt Türkçesinin bir özelliği de dişer arasından çıkan peltek **ž**’dir: **ktž, až, köž, söž** vb.

TT’nde **Ç** /-**Ç** /-**Ç**’ler Başkurt Türkçesinde (**S**-) olur: **çağır-/sakır-, açtk/asık, için/ösön** vb.

TT’nde Türkçe asıllı kelime başı **D**-‘ler Başkurt Türkçesinde (eski Türkçedeki gibi) **T**-‘dir: **demir (< temir)/timir, dokuz (< tokuz)/tuğız, deniz (< tengiz)/tingiz**.

TT’ndeki kelime başı **Y**-leri Başkurt Türkçesinde **C** /-**J**- olmaz, korunur.

TT’ndeki kelime başındaki **B**-‘lerden bazıları **M**-‘ye döner: **bin/miñ, bin-/min-, boyun/moyun** vb.

TT’nde iki ünlü arasındaki **-P**-‘ler, Başkurt Türkçesinde **-B**-‘ye döner: **yapış- /yabiş-, tepiş- /tebiş-** vb.

TT’nde, Türkçe kelimelerdeki kelime başı **P**-‘ler Başkurt Türkçesinde **B**-‘ye döner: **pek/bik, parmak/barmak, pire/börse** vb.

3) Kazak Türkçesinde: 9 ünlü, 23 ünsüz vardır: TT'ndeki 8 ünlüden farklı olarak Kazak Türkçesinde bir de **açık e ünlüsü** vardır. Bu ses TT'ndeki e'den daha açık ve geniş olup, a'ya yaklaşan bir ses değeri vardır.

TT'nde *dişler dudağa değdirilerek söylenen v'ler*, Kazak Türkçesinde *iki dudak büzülerek* söylenir.

Kazak Türkçesinde, TT'nden farklı 5 ünsüz vardır: **v, ğ, ħ, ñ, (kalm) ƙ**.

ğ sesi, TT'ndeki **ğ** (*yumuşak g*)'den daha belirgin olup, gırtlığa yakın telâffuz edilir

ħ sesi, Anadolu ağızlarında da görülen *hırıltılı gırtlak h*'sidir.

ñ sesi de Anadolu ağızlarında görülen *nazal n*'dir.

TT'ndeki bütün (**ş-, -ş-, -ş**)ler KT'nde (**S**) olur: *bas, tas, tös /dös, tüs-/düş-*

TT'ndeki bütün (**ç-, -ç-, -ç**)ler KT'nde (**Ş**) olur: *aç-/aş-, geç-/keş-, göç* (<ET. *köç*)/*köş* vb.

TT'ndeki kelime başındaki (**Y-**)ler, KT'nde (**J-**)dir: *yıl/jıl, yaz-/jaz-, yel/jel*.

Fakat Doğu Türkistan ile Moğolistan Kazaklarında ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin pek çok yerinde **Y-**'li kelimeler (*Kırgız Türkçesinde olduğu gibi*) **C-**'lidir: *çıl, caz, cel*.

Türkçe kökenli bütün ön ses **K-**'li kelimeler, ET'de olduğu gibi, **K-**'lidir. TT'nde ise pek çoğu **K->G-** değişimine uğramıştır: *köz > göz, küreş > güreş, kir- > gir-*.

Türkçe kökenli bütün **T-**'li kelimeler (TT'nde **D-**'li olanlar) ET'de olduğu gibi, **T'**lidir. *Til, tis < tiş, tiz, tal, toy-* (<ET. *tod-*). ET'deki *te-* 'demek' fiili KT'nde de *de-*'tir.

TT'nde kalın ünlülü ve tek heceli kelimeler son seslerinde bulunan (**-Ğ**)ler KT'nde (**-V**) olur: *bağ > bav, dağ > tav, yağ- > jav-* vb.

TT'ndeki *var, var-, ver-* kelimeleri KT'nde: *bar, bar-, ber-* biçimindedir.

Arapça ve Farsçadan ödünç alınmış kelimelerin ön ve iç seslerindeki seslerindeki **F-, -F-**, **F'**ler, genellikle **P-, -P-, -P** bazen de **B-, -B-, -B** olur: *fikir > pikir, fakir > pakır, kâfir > kâpir, af > ğapuv, fatiha > bata* vb.

TT'ndeki iki ünlü arasındaki **-K-**'ler KT'nde **-G-**'ye dönüşür: *ekin > eğin, ekeceğim > egemin, gereği > keregi, evdeki > üydegi* vb.

TT'nde iki ünlü arasındaki **-K-**'lar KT'nde **-ğ-** olur: *oku > oğı-, çıkacağım > şığamın* vb.

TT'nde iki ünlü arasındaki **-P-**'ler, KT'nde **-B-** olur: *ipi > jibi, sapı > sabı, tepük > tebüv* vb.

TT'nde hece sonundaki **-RK-, -LK** gibi sesler arasında (**I, İ**) ünlüleri türer: *berk > berik, Türk > Türük, kırk > kırık, halk > ħalık, pars > bariş* vb.

Bu özelliklerin dışında, KT'nde, (**I, İ**) yazılıp (**U, Ü**) okunan kelimeler vardır: *kördi* yazılıp *kördü* okunur; *körüp* yazılıp *körüp* okunur, *üzim* yazılıp *üzüm* okunur, *toksın* yazılıp *toksın* okunur vb.

4) Kırgız Türkçesinde: 20 ünsüz, 8 ünlü harf vardır: Kırgız alfabesinde, ince ünlülerle yan yana gelen (**G**) ile kalın ünlülerle yan yana gelen (**ğ**) sesleri farklıdır. Kırgız Türkçesindeki **ğ**'lar TT'ndeki **G** sesinden daha belirgin ve gırtlığa daha yakın yerden telâffuz edilir. Kırgız Türkçesinde, İstanbul ağızında olmayıp Anadolu ağızlarında bulunan **ħ** (*hırıltılı gırtlak h*'si) ve **ñ** (*nazal n*) sesleri vardır.

TT'nde kelime başındaki (Y-)ler, Kırgız T.'nde (C-) olur: *yaş > caş, yok > cok, yatmak > catuu, yazmak > cazuu, yol > col* vb.

ET'deki kelime başı K-'leri Kırgız Türkçesinde korunmuştur: *kelüü 'gelmek', kün 'gün', köl 'göl', külüü 'gülmek', kerek (< ET. kergek) 'gerek'* vb.

ET'deki kelime başı T'leri Kırgız Türkçesinde korunmuştur: *til, tiz, tüşüü 'düşmek=inmek', tört, too 'dağ' (< tag)* vb.

Kırgız Türkçesindeki alıntı kelimelerin başındaki (H-)ler düşer: *her > ar, hüner > önör, hava > aba, Hasan > Asan, hiç > eç* vb.

Arapçadaki (ayın) sesi Kırgız T.'nde (G, Y) olur: *mu'allim > mugallim, tabi'at > tabıyat, tabiyat* vb.

TT'ndeki *varmak, vermek, var* kelimelerindeki V-'ler Kırgız T.'nde B-'dir: *baruu, berüü, bar*.

Kırgız Tü.'nin en önemli özelliklerinden birisi de iç sesteki (-g-, -ğ-) ünsüzlerinin düşmesi, erimesi sonucunda "uzun ünlülerin oluşması"dır: *-ağ > -oo, -ağı > -oo; -oğ/-uğ > -uu; -oğu/-oğa > oo; -oğu > -uu; -ağa/-ağı > -aa* olur.

Arapça ve Farsçadan alınan ödünç kelimelerdeki ünlüler arasındaki -V- ve -H- sesleri düşerek uzun ünlü ortaya çıkar: *kavim > koom, devir > door, cevap > coop; baha > baa, şehir > saar; kahraman > kaarman*. vb.

5) Özbek Türkçesinde: 22 ünsüz, 6 ünlü harf vardır (Özbek/Kiril alfabesinde 6 harfe karşılık 10 ünlü bulunmaktadır).

A/a, ince ünsüzler yanında ince telâffuz edilir. **ķ, ğ, ħ** ünsüzlerinden sonra kalındır.

Ā/ā, geniş, çok açık, biraz yuvarlak, TT'ndeki **a**'dan daha genişçe ve **o**'ya kaçır şekilde (*az yuvarlakça*) telâffuz edilir: *bāş, tāş, mürcān* vb.

E/e, yarı dar, ince ünlüdür. TT'ndeki **e**'den daha dardır ve yalnız ilk hecelerde bulunur.

I sesi, Özbek Türkçesinde **ı ile i**, aynı harfle gösterilir. Bu harf **ķ, ğ, ħ** ünsüzleri yanında (**i**) olarak; diğer yerlerde de (**i**) telâffuz edilir.

O sesi, Özbek Türkçesinde **o ile ö**, aynı harfle gösterilir. Bu harf **ķ, ğ, ħ** ünsüzleri yanında **o; k, g, h** ünsüzleri yanında **ö** telâffuz edilir.

U sesi, Özbek Türkçesinde **u, ü**, aynı harf ile gösterilir. Bu harf **ķ, ğ, ħ** ünsüzleri yanında **u; k, g, h** ünsüzleri yanında **ü** telâffuz edilir.

Özbek Türkçesindeki **k**, TT'ndeki **k**'den daha kalındır ve gırtlığa yakın telâffuz edilir.

Özbek Türkçesindeki **ğ**, TT'ne göre daha kalın, belirgin ve gırtlığa yakın telâffuz edilir.

Özbek Türkçesinde, İstanbul ağzında bulunmayan **ħ** ve **ñ (=ng)** sesleri vardır.

TT'ndeki **G-** (< ET. **K-**) ile başlayan Türkçe kökenli kelimeler, Özbek Türkçesinde ET'deki biçimlerini koruyarak **K-** ile başlarlar: *köç 'göç', kel- 'gelmek', kerek 'gerek' (< ET. kergek), kit- 'gitmek'* vb.

TT'ndeki **D-** (< ET. **T-**) ile başlayan Türkçe kökenli kelimeler, Özbek Türkçesinde ET'deki biçimlerini koruyarak **T-** ile başlarlar: *tokkız 'dokuz', toğrı 'doğru', tur- 'durmak' (DE-MEK fiili istisnadır.)*

TT'ndeki **C**'li Türkçe kökenli kelimeler Özbek Türkçesinde **Ç-**'ye dönüşür: *üççik 'acı', Çinggis 'Cengiz', temirçi 'demirci', yolçı 'yolcu'* vb.

TT'ndeki önses **V-** şu kelimelerde **B-** olur: bay 'var', *barmak* 'varmak', *bermək* 'vermek'.

6) Tatar Türkçesinde: 22 ünsüz, 9 ünlü vardır: Tatar Türkçesindeki 9 ünlüden **a, ı, i, u, ü** ünlüleri TT'ndeki gibi telâffuz edilir. **ä** (açık e), TT'ndeki **e**'den daha açık ve geniş söylenir. Tatar Türkçesindeki **o, ö** ünlüleri TT'ndeki **o** ve **ö**'den daha dar ve kısadır. **O** harfi **o-u-ı** arasında; **Ö** harfi **ö-ü-i** arasında bir sesi gösterir.

Tatar Türkçesinde, TT'nden farklı olan **h, v, ğ** ünsüzleri vardır:

h (gırtlaktan çıkarılan hırıltılı h'dir)

Ñ (Anadoluda sık kullanılan nazal n'dir.)

V (TT'deki gibi dişle dudağa değdirilerek çıkarılmaz, iki dudak arasından çıkarılır.)

ğ (TT'ndeki **g**'den daha belirgin telâffuz edilir.)

TT'ndeki **O** Tatar Türkçesinde **U**; **Ö** da **Ü** olur: *un* 'on', *tuo* 'taop', *yuk* 'yok', *dürt* 'dört', *küz* 'göz' vb.

TT'ndeki **U**, Tatar Türkçesinde (**O** = o-u-ı arası kısa ünlü); **Ü** ise (**Ö** = ö-ü-i arası kısa ünlü) olur: *koş* 'kuş', *tor-* 'durmak', *öç* 'üç', vb.

Birinci hecedeki **E**, Tatar Türkçesinde **I** olur: *itik* 'etek', *işik* 'eşek', *it* 'et' vb.

Tatar Türkçesinde birinci hecedeki **O, Ö, U, Ü** seslerini takip eden **U, Ü** ünlüleri yazı diline **I, İ** olur.

Bazı kelimelerin başındaki **Y-** Tatar Türkçesinde **C-**'ye döner: *YEL* > *CİL*, *YEDİ* > *CİDİ*, *YEM* > *CİM*, *YEN* 'kol yeni' > *CİÑ*, *YER* > *CİR*.

7) Türkmen Türkçesinde: 25 ünsüz, 9 ünlü vardır. Türkmen Türkçesinde TT'nden farklı olarak 2 **E** vardır; 1) normal **E/e**; 2) TT'ndekinden daha geniş ve açık **ä**. Türkmen Türkçesinin en büyük özelliği "**UZUN ÜNLÜLER**"e sahip olmasıdır. **A, E, Ğ, I, İ, O, Ö, U, Ü** ünlülerinin uzunlukları üzerlerine (-) konularak gösterilir.

Türkmen Türkçesindeki **h** ve **ñ** sesleri de Anadolu ağızları ve öteki lehçelerdeki gibidir.

Türkmen Türkçesinde ilk hecede bulunan **o, ö, u, ü** yuvarlak ünlüleri, sonraki hecelerde bulunan **a, e, ı, i** düz ünlülerini yuvarlaklaştırır: *oğlan* > *oğlon*, *devlet* > *dövlöt* gibi Fakat, uzunlukların pek çoğu da, çeşitli ses olayları sonucunda ortaya çıkmıştır."ATA, İNİ" dışındaki akrabalık bildiren kelimelerde uzunluk meydana gelmez.

8) Uygur Türkçesinde: 24 ünsüz, 8 ünlü vardır. **Ä/ä** (e'den daha açık ve geniş söylenir. **E** sesi TT'ndekinden daha kapalı ve dardır. BUGÜNKÜ Uygur alfabesinde (**ı**) sesini gösteren bir harf yoktur. Bütün (**ı**)'lar (**i**) kabul edilir.

Uygur Türkçesindeki (**k**), TT'ndekinden daha kalın ve gırtlığa yakın telâffuz edilir.

Eski Türkçedeki kelime başı **K-**'leri ET'deki gibi korunmuştur: *kälmäk* 'gelmek', *körmäk* 'görmek', *köz* 'göz'...vb. g.bi.

Kelime başındaki **B-**'ler Uygur Türkçesinde **M-** olur: *ben* > *men*, *bin* > *min*, *buz* > *muz*, *bayram* > *mayram* gibi.

Kelime başındaki bazı **B**'ler Uygur Türkçesinde **P-** olur: *putak* 'budak', *piçak* 'bıçak', *pükümäk* 'bükmek'.

TT'ndeki kelime başı **V-**'ler Uygur Türkçesinde bazı kelimelerde **B-** olur: *bar* 'var', *bermek* 'vermek', *barmak* 'varmak'

Uygur Türkçesinde **R** ve **L** sesleri istisnasız seslerdir. Konuşma dilinde sık sık düşerler.

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü üzere yalnız 9 Türk lehçesinde görülen ses (fonetik) farklılıklar oldukça fazladır.

Peki, AYNI KÖK'ten türeyen, "Ana Dili" aynı olan lehçelerdeki (şivelerdeki) bu farklılıklar *nasil/neden/niçin* ortaya çıkmıştır?

Türkiye Türkçesinde: Önesteki **Y**-ler Kazak Türkçesinde neden **J**-, Kırgız Türkçesinde neden **C**-, Uygur Türkçesinde neden **J**- olmuş? Azerbaycan Türkçesinde neden düşmüştür? *Yıldız > ULDUZ; yirmi > İYİRMİ, yüce > UCA, YUT-mak > UD-mak, yüz > ÜZ, Yüz-mek > ÜZ-mek, yüzük > ÜZÜK* vb.

Türkiye Türkçesinde: Ön sesteki **S**-ler Başkurt Türkçesinde neden **H**-, Kazak Türkçesinde neden **Ş**-, Kırgız Türkçesinde neden **Ç**-, Türkmen Tü.'nde neden **Ç**- olmuştur?

Türkiye Türkçesindeki **ÖKÜZ**, Özbek Türkçesinde niye **HÖKİZ**, Uygur Türkçesinde **HÖKÜZ**;

Türkiye **ÖRGÜ**, Azerbaycan Tü.'nde niye **HÖRGÜ** olmuştur?

Türkiye Türkçesindeki **YILAN**, Azerbaycan Tü.'nde **İLÂN**, Özbek Tü.'nde **İLÂN**

Türkiye Türkçesindeki **YIL**, Azerbaycan Tü.'nde: **İL**, Kazak: **JIL**; Kırgız: **CIL**; Uygur: **JİL** neden olmuştur?

Türkiye Türkçesindeki **AĞAÇ**, Azerbaycan Tü.'nde **AĞAC**, Başkurt **AĞAS**, Kazak: **AĞAŞ**, Kırgız **CIĞAÇ**, Uygur **YAĞAÇ**. **AĞAÇ**'m önüne neden C- ve Y- sesleri gelmiştir?

Türkiye Türkçesindeki **AĞIZ**, Kazak, Kırgız ağızlarında, Tatar Tü.'nde: **AVIZ**; Uygur: **EĞİZ**; Özbek: **ÖZ**;

Türkiye Türkçesindeki **AVUÇ**, Tatar Türkçesinde **HÁVUÇ**, Azerbaycan **OVUC**, Uygur **OVUÇ**, Özbek **uÇ**; Kazak **US töbö**; Türkmen: **UÇ töbi**

Türkiye Türkçesindeki **ÖFKE** 'akciğer', Kazak, Tatar, Türkmen ve Uygur **ÖPKĖ**, Kırgız **ÖKPE**, Özbek **ÖPKÖ**, Türkmen **ÜKPĖ**, Uygur **ÖYKEN**

Bu ses değişmelerinin dışında: **ABLA** kelimesi= Kırgız ve Türkmen: **APA**, Özbek: **ÁPĖ**; Uygur: **APAY** biçimlerindedir. Fakat Azerbaycan, Başkurt, Kırgız, Türkmen, Uygur, Özbek, Tatar Türkçelerinde **ABLA** kelimesinin karşılığı yoktur. **ABLA** kelimesi "*büyük baci, olo apay, ece/eceke, olı apa, hüdä açä, ağıça*" kelimeleriyle anlatılmaktadır.

Sonuç

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü üzere Türk lehçelerinde birbirinden çok farklı **SESLER** ve **SES DEĞİŞMELERİ** bulunmaktadır.

Bu ses değişmelerinin oluşması üzerinde şimdiye kadar durulmamış, "NEDEN? NİÇİN? NASIL?" sorularının cevapları da verilmemiştir.

Türkiye Türkologlarından "*Türkiye Türkçesi Ağızları*" üzerine çalışan Türkologlar da çalıştıkları ağızlardaki sesler üzerinde dururken, birbirlerine benzer cevaplarla, gerekli açıklamaları yapmamışlardır.

Geniş bir coğrafyada, çeşitli Türk kavimleri tarafından konuşulan TÜRK DİLİ'nin 1991 yılında basılmış olan "*KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ*" artık başka Türk lehçelerinden de kelimeler eklenip genişletilerek, yeniden basılmalıdır.

Bunun yanında:

1) **TÜRK LEHÇELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI SES BİLGİSİ**,

2) **TÜRK LEHÇELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİÇİM BİLGİSİ**

yazılmaya başlanmalıdır. Türkiye Üniversitelerinin Edebiyat Fakültelerinde *SAHA (Yakut)*, *ÇUVAŞ* lehçeleri dâhil, *Altay, Hakas, Şor, Lebet (Ku Kiji), Tuva (Tıva), Sarı Uygur, Kaşkay, Karaçay-Malkar, Kırım Tatar, Nogay, Mişer Tatar, Sibir Tatar, Karakalpak, Gagavuz* vb. Türk lehçeleri gibi pek çok lehçe üzerinde uzmanlaşmış Türkologlarımız bulunmaktadır.

Kaynakça

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara: 1991.

Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. (2 Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.